

Hän, se, tää vai toi?

Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä

KATRI PRIIKI

Väitöksenalkajaisitelmä Turun yliopistossa 17. helmikuuta 2017

Olen väitöskirjassani tarkastellut henkilöihin viittaamista pronomineilla *hän, se, tää* ja *toi*. Aineistona on äänitettyjä keskusteluja viideltä kaakkoissatakuntalaiselta paikkakunnalta: Harjavallasta, Kokemäeltä, Huittisista, Säköstä ja Köyliöstä. Lisäksi keräsin lomakekyselyllä tietoa kielenkäyttäjien käsityksiä. Henkilöihin viittaamisen tavat ovatkin aihe, joka herättää paljon keskustelua ja vahvojakin tunteita. Pitäisikö puheessakin aina käyttää ihmisistä – ja ainoastaan ihmisistä – *hän*-pronominia koulussa opetettujen kirjakielen sääntöjen mukaisesti? Vai onko *hän* sittenkin ärsyttävää hienostelua, ja sitä voi käyttää korkeintaan ironisesti? Entä sitten pronominit *toi* ja *tää*? Voiko niitä käyttää viittaamassa ihmiseen?

Kolmaspersoonaisista pronomineista ja henkilöviittauksista keskusteltaessa ensimmäinen mieleen tuleva asia on yleensä juuri kirjoitetun ja puhutun kielen ero. Lomakekyselyssä tämä näkyy vastauksissa, jotka kuvaavat *hän*-pronominin kuuluvan tilanteisiin, joihin liitetään huoliteltu kielenkäyttö. Puhe on vanhoista tai vieraista ihmisistä, kyse työelämästä tai asiakaspalvelusta. Monia mainintoja kyselyn vastauksissa saa myös *hän*-pronominin käyttäminen siten, että se tulkitaan jotenkin negatiivisesti. Käyttöä kuvaillaan ironiseksi, ivalliseksi tai sarkastiseksi. Osa vastaajista kuvaa henkilöön viittaavan pronominin valintaa vaikeaksi. Kumpikin, *hän* ja *se*, tuntuvat jossain tilanteessa olevan ”väärin”.

Aloittaessani tutkimustani olin itsekin vielä kiinni samoissa oletuksissa kuin kielenkäyttäjät. Kyselyvastausten ja myös aiempien sosiolingvististen tutkimusten (esim. Vilppula 1989; Paunonen 1995; Lappalainen 2010; Kurki, Siitonen, Väänänen, Ivaska & Ekberg 2011) perusteella odotin, että *hän*- ja *se*-pronomien vaihteluun liittyisivät ensisijaisesti sellaiset seikat, kuten millainen henkilö puhuja on ja millainen on se

henkilö, josta hän puhuu. Keskeinen kysymykseni oli: kuka käyttää pronominia *hän*, *se*, *tää* tai *toi*, kenestä ja millaisessa tilanteessa? *Hän*- ja *se*-pronominiin vaihtelun lisäksi halusin siis selvittää myös sen, milloin pronomineja *tää* ja *toi* käytetään. Ääniteaineiston perusteella oli nimittäin selvää, että puhutussa suomessa myös ne ovat mahdollisia viittauksia henkilöön – myös sellaiseen, joka ei ole keskustelutilanteessa paikalla. Demonstratiivipronomineja *se*, *tämä* ja *tu* ei ole aiemmin tutkittu tällaisesta sosiolingvivistisestä näkökulmasta, vaan niitä koskeva tutkimus on keskittynyt tarkastelemaan mainittuja pronomineja lähinnä keskustelun rakentumisen kannalta, esimerkiksi tutkimalla sitä, missä viittauksen kohde milloinkin sijaitsee (esim. Itkonen 1966; Larjavaara 1985, 1990; Laury 1997; Seppänen 1998; Etelämäki 2006).

Väitöskirjaani varten kokosin yhdeksästätoista äänitetystä keskustelusta kaikki henkilöön viittaavat yksikölliset kolmaspersoonaiset pronominit. Niistä vähän alle kolme tuhatta on sellaisia, jotka viittaavat johonkuhun muuhun kuin keskustelun osallistajaan. Kokosin esiintymistä tietokannan, johon koodasin esimerkiksi, minkä ikäinen puhuja kunkin pronomini esiintymän tuottaa, onko hän mies vai nainen, minkä ikäiseen ihmiseen pronomini viittaa, kuinka läheinen puheena oleva henkilö puhujalle on ja millaisessa lausekontekstissa esiintymä on.

Tutkimukseni teoreettinen viitekehys on vuorovaikutussosiolingvistiikka (ks. esim. Gumperz 2001; Rampton 2006). Otan siis huomioon sekä puhujiin, heidän taustaansa ja puhetilanteeseen liittyviä tekijöitä että kielioppiin ja vuorovaikutukseen kytkeytyviä tekijöitä. Vuorovaikutussosiolingvistiikan mukaan keskustelu on dynaaminen tilanne, jossa puhujat omilla tietoisilla tai tiedostamattomilla valinnoillaan ilmaisevat asenteitaan, rakentavat identiteettiään ja muokkaavat keskustelun kulkua. Aiempi suomen kielen vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus on ollut valtaosin laadullista (esim. Mononen 2013; Lehtonen 2015; Rouhikoski 2015). Väitöskirjassani osoitan, että tilastolliset menetelmät soveltuvat myös tätä viitekehystä hyödyntävään tutkimukseen. Olen näistä tutkimuksessani on, että olen yhdistänyt tilastollisia menetelmiä laadulliseen tarkasteluun, jossa olen perehtynyt yksityiskohtaisesti niihin keskustelutilanteisiin, joissa tarkasteltavat pronominit esiintyvät. Näin sain selville korrelaatioita kunkin pronominin, taustamuuttujien ja lausuman rakenteen välillä, ja laadullisissa analyysissä selveni se, mitä tilanteissa vuorottelun ja keskustelun etenemisen kannalta oikeastaan tapahtuu.

Tutkimukseni tulokset osoittavat, että jokaisella neljällä pronominilla on puhekielessä oma paikkansa ja tehtävänsä. Systemaattinen tarkastelu on osoittanut, että kolmaspersoonaisen pronominiin vaihtelun kuva on luultua monipuolisempi. Vaikka esimerkiksi juuri pronominiin *hän* ja *se* vaihtelusta on kirjoitettu paljon aiemminkin (esim. Saukkonen 1967; Vilppula 1989; Paunonen 1995; Ylikahri 1996; Lappalainen 2010; Kurki ym. 2011), monia niistä ilmiöistä, jotka tulosteni valossa osoittautuvat vaihtelussa hyvin keskeisiksi, on tutkittu vasta vähän. Ennako-odotuksiini verrattuna tutkimukseni tulokset ovat yllättäviä, sillä tärkeimmät pronominiin vaihtelua selittävät tekijät eivät aineistossani liitykään puhujien ja puheena olevien henkilöiden ominaisuuksiin vaan kielen sisäisiin rakenteisiin ja siihen, mitä keskustelussa tapahtuu.

Kuten alussa mainitsin, kielenkäyttäjien ajatukset *hän*- ja *se*-pronominiin vaihtelusta ovat palautettavissa koulussa opetettuun kirjakielen sääntöön, jonka mukaan viit-

tauksen kohteita erotellaan ihmisyyden perusteella: ihmisiin viittaa *hän*, muihin *se*. Kyselyn vastaajista moni kertoo, että kun puheena on henkilö ”kuuluisi” sanoa *hän*, mutta usein suusta kuitenkin lipsahtaa *se*-pronominini. Vastaajat siis selvästi tiedostavat myös sen, että he eivät arkipuheessa ajattele kielenkäyttöään jatkuvasti. Vaikka he tuntevat kirjakielen normin, arkisen kielenkäytön valintoja ohjailevat toiset, tiedostamatomat säännöt. Vastoin kirjakielen normia, arkisessa puhe-suomessa valtaosa henkilöviittauksista tehdään pronomiinilla *se*. Näin on nykyään myös aineistoni kaakkois-satakuntalaisilla, joiden kotiseudun murre luokitellaan lounaiseksi välimurteeksi. Siinä vanhastaan *hän*-pronominia on todettu käytettävän enemmän kuin monissa muissa murteissa (SMS, s. v. *hän*).

Tutkimukseni aineistossa *se*-pronominini on kaikkein neutraalein tapa viitata tarkoitteeseen, siis myös ihmiseen, josta kerrotaan vaikkapa tarinaa. *Se*-viittauksen kohde on yleensä mainittu edellä esimerkiksi nimellä tai muulla luonnehdinnalla, ja tarkoite kuuluu kertomuksen maailmaan, ei puhetilanteen fyysiseen kontekstiin. Näkemykseni mukaan suomen *se* on siis anaforinen yleispronominini, jota – huolimatta siitä, että *se* on demonstratiivipronominini – käytetään monessa mielessä kolmannen persoonan persoonapronominin tavoin.

Toivoisinkin, että tutkimukseni tulokset voisivat osaltaan rauhoittaa *hän*- ja *se*-pronominieihin liittyviä kiihkeitä mielipiteitä. Ihmiset voisivat lakata syyllistymästä suustaan lipsahtelevista *se*-sanoista ja arvostelemasta sitä, että joku silloin tällöin sanoo myös ei-inhimillisestä olennosta *hän*. Yleiskielen mukainen viittauksen kohteiden erottelu sen mukaan, onko kyseessä ihminen vai ei, on nimittäin verrattain uusi sääntö. Se luotiin kirjakieleen 1800-luvulla, koska puhekielen systeemi vaikutti kirjakielen kehittäjien mielestä sekasortoiselta (Paunonen 1993). Mallia otettiin indoeurooppalaisista kielistä, joissa esiintyy vastaavanlaisia erotteluja kolmannen persoonan pronomineissa: esimerkiksi ruotsissa ihmisiin viittaavat *han* ja *hon*, muihin olentoihin taas *den* ja *det*. Vaikka kouluopetuksen myötä suomalaiset ovat omaksuneet normin hyvin kirjoitettuun kieleen, puhekielen erilainen luonne näkyy siinä, että kielen alkuperäinen säännöstö pyrkii puheessa kuuluviin, kun tiedostetut normit unohtuvat.

Hän- ja *se*-pronominien vaihtelun nykytila kertoo siitä, kuinka vaikeaa ylhäältä käsin on sanella kielen sääntöjä. Keinotekoisella normilla vaihtelua ei suinkaan yksinkertaistettu, vaan *hän*- ja *se*-pronominien nykyinen käyttö puhekielessä on entistäkin monimutkaisempi systeemi. Vanha murteiden järjestelmä nimittäin vaikuttaa siinä kirjakielen normin kanssa rinnakkain.

Suomen murteiden alkuperäinen systeemi on toki monista naapurikielistä poikkeava, mutta ei lainkaan säännötön. Siinä olennaista ei ole *se*, onko referentti ihminen tai eläin, elollinen tai eloton, vaan mitä ja miten viittauksen kohteesta kerrotaan. Kaikkein vahvin *hän*-pronominin asema on sellaisissa lausumissa, joissa kerrotaan epäsuoraa esitystä käyttäen, mitä toinen henkilö on sanonut, kuten keksityssä esimerkissä 1.

- (1) Maija sano että hälle voi soittaa.

Pronominini esiintyy tällaisen lausuman referaattiosassa viittaamassa alkuperäiseen puhajaan. Kutsun tällaista epäsuoraa esitystä prototyypiseksi logoforiseksi rakenteeksi.

Rakenne koostuu johtolauseesta, jossa on puhetta tai muuta kommunikaatiota ilmaiseva verbi, ja referaattiosasta, joka sisältää tiedon siitä, mitä alkujaan on sanottu. Esimerkissä 1 Maijan alkuperäinen lausuma on ollut siis ”mulle voi soittaa”. Se, että tässä kohdin nimenomaan referaattiosassa käytetään *hän*-pronominia, luo kontrastin tämän ja sellaisen lausuman välille, jossa referaattiosassa käytettäisiin pronominia *se*, kuten esimerkissä 2.

(2) Maija sano että sille voi soittaa.

Kontrasti syntyy siitä, että jälkimmäisessä esimerkissä mahdollinen on myös sellainen tulkinta, että tarkoituksena on soittaa jollekulle muulle kuin alkuperäiselle puhujalle, Maijan sijaan esimerkiksi Matille. Maija olisi siis alun perin sanonut ”sille voi soittaa”. Logoforisten pronominiinien olemassaoloa on selitetty juuri sillä, että niillä vältetään tällaista kaksitulkintaisuutta (esim. von Roncador 2006). Prototyypisissä logoforisissa asemassa *hän*-pronominin asema aineistoni kaakkoissatakuntaisessa nykypuhemielessä on kaiken ikäisillä puhujilla hyvin vahva: näissä konteksteissa keskimäärin 95 prosenttia pronomineista on *hän*-pronomineja. Epäsuorissa esityksissä esiintyvä logoforisuus onkin parhaiten *hän*-pronominin esiintymistä selittävä tekijä, ja sen vaikutus on moninkertainen verrattuna puhujan tai puheena olevan henkilön ominaisuuksiin.

Lisäksi logoforisuudella on merkitystä epäprototyypisissä referoinneissa, joissa se on keino dramatisoida kerrontaa, säädellä osallistujien rooleja ja tuoda vivahteita toisen käden tiedosta, eläytyä toisen henkilön asemaan tai etäännyttää kerrontaa puhujan omista näkemyksistä (Laitinen 2002, 2005). Vaikka tässä tutkimuksessa on tarkasteltu nimenomaan viittauksia henkilöihin, logoforinen tehtävä sinänsä ei ole riippuvainen tarkoitteen ihmisyydestä, vaan logoforisia pronomineja voidaan käyttää mistä tahansa kommunikointiin ja kognitiiviseen toimintaan kykenevästä olenosta (ks. Siitonen 2008). Nähdäkseni näin voidaan myös selittää monet arkipuheessa eläimiin viittaavista *hän*-pronomineista.

Myös toiseksi tärkein selittävä tekijä *hän*- ja *se*-pronominiinien vaihtelussa liittyy keskustelun rakenteeseen eikä ihmisten ominaisuuksiin, toisin sanoen siihen, mitä pronominia samasta henkilöstä on juuri aiemmin käytetty: *se*-pronominia siis seuraa herkemmin *se*, *hän*-pronominia *hän*, ja yllättäen myös *toi*-pronominia seuraa usein toinen *toi*. Tästä ilmiöstä käytetään englanniksi nimitystä *priming*, ja olen kääntänyt sen *virittymiseksi*. Kiinnostavaa kyllä, pronomineista *tää* on ainoa, joka ei muodosta tällaisia viittausketjuja.

Pronominiviittausten virittymistä ei ole suomen kielessä aiemmin huomioitu juuri lainkaan. Virittyminen on tutkimuksessani havaitsemistani pronominiinien esiintymiseen vaikuttavista tekijöistä *se*, joka herätti eniten uusia kysymyksiä ja jatko-tutkimuksen aiheita. Jatkossa olisi tarpeen selvittää esimerkiksi, aktivoituuko tietty pronomini myös sen muusta käytöstä kuin vain käytöstä viittauksena juuri samaan tarkoitteeseen. Jos yhdestä henkilöstä käytetään keskustelussa pronominia *hän*, käytetäänkö tällöin muistakin henkilöistä *hän*-pronominia? Vai onko toinen, mahdollisesti päinvastaiseen suuntaan vaikuttava tarve suurempi, nimittäin tarve pitää viittauksen kohteet erillään käyttämällä eri kohteista eri pronomineja?

Perinteiset sosiolingvistiset taustamuuttajat selittävät *hän-* ja *se-*pronominien vaihtelua yllättävän heikosti. Pronominien *tää* ja *toi* esiintymiseen en havainnut niillä olevan mitään varmaa kytköstä. *Hän-* ja *se-*pronominien kohdalla kuitenkin näkyy selvä ero nuorten ja vanhojen puhujien välillä. Keski-ikäiset sen sijaan ovat hyvin hajanainen joukko. Osa heistä käyttää pronomineja kuten nuoret, osa kuten vanhemmat puhujat. Kuten aiemmissakin tutkimuksissa (Paunonen 1995; Lappalainen 2010; Kurki ym. 2011) on nähty, nuoret puhujat siis käyttävät *hän-*pronominia vanhoja vähemmän. Monilla nuorista *hän* rajautuu ainoastaan tiukasti logoforisiin asemiin, ja osalla jopa niissä on pronomini *se*. Vanhoilla puhujilla logoforisissa asemissa on poikkeuksetta *hän*, ja pronominia esiintyy myös muissa, monipuolisemmissa yhteyksissä.

Määrällisesti *hän-*pronomininit jakautuvat aineistossa niin, että kolmannes on prototyyppistä logoforista käyttöä ja toinen kolmannes logoforisen käytön laajennuksiksi käsitettäviä käyttötapoja. Se yleiskielen normista juontuva käyttö, jota kyselyn vastaajat kuvaavat, sisältyy jäljelle jäävään kolmannekseen. Logoforisen käytön laajentumista olen mitannut tutkimuksessani esimerkiksi siten, että olen todennut *hän-*pronominin olevan muita pronomineja yleisempi silloin, kun sitä käytetään tunnetta tai ajattelua ilmaisevan verbin subjektina. Käyttämällä pronominia *hän* puhuja asettuu toisen ihmisen asemaan tulkitsemaan, mitä tämän mielessä on tietystä tilanteesta liikkunut. Vastaavasti silloin, kun pronomininä on *se*, puhuja keskittyy omiin havaintoihinsa kuvaillemalla esimerkiksi toisen ihmisen toimintaa tai ulkonäköä.

Puhujat itse ajattelevat, että *hän-*pronominin käyttäminen on yhteydessä sekä siihen, kenen kanssa puhutaan, että siihen, millaisesta henkilöstä puhutaan. Ääniteaineiston tarkastelun perusteella onkin totta, että vieraamman ihmisen kanssa puhuttaessa *hän-*pronomineja esiintyy enemmän sekä nuorilla että vanhoilla puhujilla. Myös puheena olevan ihmisen tuttuus korreloi pronominin esiintymisen kanssa mutta päinvastaiseen suuntaan kuin puhujat kuvittelevat. Pronominia *hän* nimittäin käytetään enemmän silloin, kun viittauksen kohteena oleva ihminen on puhujalle läheinen ja tuttu. Tämä on seurausta logoforisuudesta, sillä toisen ihmisen puheiden, ajatusten ja tunteiden kertominen ja tulkitseminen on ääniteaineistossa tavallisempaa, kun kohde on tuttu.

Myös ironinen *hän-*pronominin käyttö vaikuttaa olevan todellisessa kielenkäytössä erilaista kuin puhujat itse ajattelevat. Ironian kuvitellaan syntyvän siitä, että käytetään ylenpalttisen kohteliasta ja kunnioittavaa muotoa epäkunnioittavassa yhteydessä, mutta todellisen kielenkäytön perusteella tämäkin käyttötapo pohjautuu logoforisuuteen ja referointiin. Kun *hän-*pronominia käytetään ironisesti, sillä tuodaan kertomukseen viittauksen kohteen sanoja tai ajatuksia – joko todellisia tai kertojan sellaisina esittämiä – ja samalla asetetaan ne naurunalaiseksi tai muuten huonoon valoon. Ironiset esiintymät erotetaan aidosta referoinnista ja eläytymisestä esimerkiksi siten, että puhuja muuttaa ääntään normaalipuheesta poikkeavaksi.

Vaikka tärkeimmät havainnot väitöskirjassani koskevat pronomineja *hän* ja *se*, myös pronomineista *tää* ja *toi* löytyi uutta tietoa. Kummankin kohdalla viittaukset seläiseen henkilöön, joka ei ole puhetilanteessa läsnä, ovat melko harvinaisia. Niitä kuitenkin esiintyy, ja tutkimuksessani löysin melko tarkkarajaisia konteksteja, joissa henkilöön viittaavat *tää* ja *toi* ovat mahdollisia.

Ensinnäkin kumpikin niistä kytkeytyy tietynlaiseen rakenteeseen, jota nimitän eteenpäin lohkeavaksi konstruktioksi. Tällainen rakenne on esimerkiksi 3, jossa puhuja kodinkoneista puhuttaessa muistaa erään ihmisen, jolla ei ole keittiössään mikroaaltouunia.

(3) *tolla ei muuten_o' (.)* Ranella (Sapu-188)

Eteenpäin lohkeava konstruktio koostuu lauseesta, jossa jonakin lauseenjäsenenä on pronomini (esim. 3 *tolla*), sekä lausetta seuraavasta leksikaalisesta nominilausekkeesta (*Ranella*), joka viittaa siis samaan kohteeseen kuin edellä lauseessa ollut pronomini.

Aineistoni tilastollisessa tarkastelussa selviää myös, että henkilöviitteiset pronominit *tää* ja *toi* ovat tavallisia silloin, kun keskustelussa mainitaan jokin henkilö ensimmäistä kertaa käyttämällä pronominia. Näin on myös esimerkin 3 tapauksessa, jossa mikroaaltouuniton *Rane* tuodaan keskusteluun tällä rakenteella.

Pronominin *toi* kanssa leksikaalista määritelmää ei välttämättä tule lainkaan, sillä pronominin piirteisiin kuuluu, että sitä käytetään, kun puhuja vasta etsiskelee sopivaa määritelmää tai esimerkiksi henkilön nimeä (ks. Laury 1997). Tutkimukseni vahvistaakin aiemmin havaitut seikat *tämä*- ja *tuo*-pronominien eroista: *tämä*-pronominia käytetään, kun tarkoitetta määritellään ja se on vuoron tuottajalla mielessään, *tuo*-pronominilla taas viitataan sellaiseen kohteeseen, joka ei vielä puhehetkellä ole kummankaan, puhujan eikä vastaanottajan, mielessä kirkkaana (Etelämäki 2006). Kiinnostava yksityiskohta on myös se, että se kirjakielen sääntö, jonka mukaan edellisen lauseen subjektiin viittaa *hän* ja muuhun lauseenjäsenen *tämä* (Varteva 1998; Kaiser 2005), ei näy puhutussa suomessa. Aineistoni perusteella edellisen lauseen lauseenjäsenasemalla ei ole tilastollisesti merkitsevää korrelaatiota seuraavan lauseen pronomien kanssa. Puheessa edellisen lauseen subjektiin viitataan siis usein myös muulla kuin *hän*-pronominilla ja objektiin muulla kuin *tämä*-pronominilla. *Hän* ja *se* ovat kuitenkin lauseasemaltaan useammin subjekteja, *tää* ja *toi* muita lauseenjäseniä.

Olen tutkimuksessani osoittanut, että puhutun suomen kolmaspersoonaisilla pronomineilla on kullakin omat tehtävänsä ja että vaihtelussa vaikuttavat hyvin erilaiset tekijät kuin kirjoitetussa kielessä. Puhujat itse näkevät *hän*- ja *se*-pronominien vaihtelun pitkälti kirjoitetun kielen säännöstön läpi, mutta todellisuudessa vaihteluun vaikuttavat pääosin aivan muut tekijät. 1800-luvulla kirjakieleen keksitty, viittauksen kohteen ihmisyyteen perustuva normi olikin epäonnistunut, sillä se ei selkeyttänyt kielessä jo olemassa olevaa säännöstöä vaan tuloksena oli kaksi rinnakkaista ja ristiriitaista järjestelmää.

Puhekielen käytänteiden, niin sosiaalisten kuin kieliopillisten, tutkimus on tärkeää, jotta kirjakielen kehittäjät tulevaisuudessa voivat tehdä päätöksensä todellisten systeemien pohjalta eivätkä naapurikielten mallin mukaan tai tuntumaan perustuen. Epäonnistuneen *hän ~ se* -normin kanssa meidän on vain elettävä, mutta ahdistusta voi helpottaa ymmärrys ristiriitaisista säännöistä. Kirjakielleessä on syytä noudattaa kirjakielen normia, mutta puheessa voisimme antaa pronomien pulpahdella suusta siten kuin hyvältä tuntuu. Tiedostamattomat kielioppisääntömme todennäköisesti asettelevat ne puhekielen järjestelmän mukaan siten, että lopputulos on ymmärrettävä.

Lähteet

- ETELÄMÄKI, MARJA 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen pronomininistä* tämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GUMPERZ, JOHN 2001: Interactional sociolinguistics. A personal perspective. – Deborah Schiffrin, Deborah Tannen & Heidi Hamilton (toim.), *The handbook of discourse analysis* s. 215–228. Oxford: Blackwell.
- ITKONEN, TERHO 1966: Tutkimus suomen asyndetonista. – *Virittäjä* 70 s. 402–423.
- KAISER, ELSI 2005: When salience isn't enough. Pronouns, demonstratives and the quest for an antecedent. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 135–162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI – VÄÄNÄNEN, MILJA – IVASKA, ILMARI – EKBERG, JARI 2011: Ensi havaintoja Satakuntalaisuus puheessa -hankkeesta. – *Sananjalka* 53 s. 83–108.
- LAITINEN, LEA 2002: From logophoric pronoun to discourse particle. A case study of Finnish and Saami. – Ilse Wischer & Gabriele Diewald (toim.), *New reflections on grammaticalization* s. 327–344. Amsterdam: John Benjamins.
- 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. – Ritva Laury (toim.), *Minimal reference. The use of pronouns in Finnish and Estonian discourse* s. 75–106. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAPPALAINEN, HANNA 2010: *Hän* vai *se*, *he* vai *ne*? Pronominivariaatio ja normien ristiveto. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 279–324. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LARJAVAARA, MATTI 1985: Suomen demonstratiivisysteemin rakenne. – *Sananjalka* 27 s. 15–31.
- 1990: *Suomen deiksis*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- PAUNONEN, HEIKKI 1993: Suomen mieli – oikea kieli. – *Virittäjä* 97 s. 80–87.
- 1995: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- RAMPTON, BEN 2006: *Language in late modernity. Interaction in an urban school*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RONCADOR, MANFRED VON 2006: Logophoric pronouns. – Keith Brown (toim.), *Encyclopedia of language & linguistics* s. 312–315. Amsterdam: Elsevier.
- Sapu-188 = Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen äänite Sapu-188. Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus.
- SAUKKONEN, PAULI 1967: Persoonapronominien *hän* : *se*, *he* : *ne* distinktiivii oppositio. – *Virittäjä* 71 s. 286–292.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. – *Sananjalka* 50 s. 87–109.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/sms>. Päivitetty 29.2.2016.
- VARTEVA, ANNUKKA 1998: Pronominit *hän* ja *tämä* tekstissä. – *Virittäjä* 102 s. 202–223.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. –

Virittäjä 93 s. 389–400.
YLIIKARI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän-*, *he-* ja *se-*, *ne-*pronominien käytössä Siikaisten murteessa. – *Virittäjä* 100 s. 182–203.

Katri Priiki: Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä. *Annales Universitatis Turkuensis C 432*. Turku: Turun yliopisto 2017. Artikkeliväitöskirjan yhteenveto-osa on luettavissa osoitteessa <https://www.doria.fi/handle/10024/130858>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@utu.fi